

Wacha Imre

A tiszta beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal I. Az értelmes beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal II. (Eőry Vilma)

TINTA TANKÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2015. 228 ÉS 212 OLDAL

Az érthető és értelmes beszédért

I.

A beszéd minőségének javítására szolgáló művek, gyakorlóanyagok mindig aktuálisak, ma pedig különösen. Ezt a mondatot természetesen bármikor korábban is le lehetett volna írni, hiszen a mindenkori jelen beszédét a laikusok és a szakemberek jó része is rossznak, érthetetlennek, de legalábbis nehezen érthetőnek ítéli. Érthető a beszélőközösségnek ez a véleménye, hiszen a nyelv, a beszélt nyelv is folyton változik, a változás pedig viszonylag rövid időn belül érzékelhető. A beszélő nem a saját beszédén érzékeli ezt a változást, hanem a nála fiatalabbakén. Az egymástól „távoli” nemzedékek, például a nagyszülők és az unokák beszéde közt már egyértelmű a különbség, és az idősebbek érzik nagyon másnak, érthetetlennek a fiatalokat: a másságban a kb. ötven év nyelvi változásán kívül azonban benne van a különböző generációk különböző viselkedése, érdeklődése, sőt aktuális biológiai állapota is.

Ez a természetes nyelvi változás még nem tenné ma aktuálisabbá Wacha Imre megjelent két kötetét annál, mint amilyen aktuális lett volna akár évtizedekkel ezelőtt bármikor. A beszédnek, a beszélésnek a minősége azonban ma fokozottan fontos, hiszen a beszéd ma sajátos helyzetben van. Ezt a helyzetet elsősorban a „digitális világ” írásközpontúsága idézi elő: megfigyelések szerint kevés időt töltünk beszéléssel, a közvetlen személyközi kapcsolatok visszaszorultak. Ennek természetesen a személyiségre, a személyiség alakulására, kiteljesedésére van jelentős hatása. De arra is, hogy ha mégis meg kell szólalnunk, különösen formális helyzetben, nem vagyunk elég gyakorlottak, tehát nem vagyunk készek ezekre a megszólalásokra. Márpedig az egyén elsősorban a kommunikációval tudja kellőképpen érvényesíteni önmagát, képviselni saját érdekeit. Az oktatás területén is egyre inkább megszűnik az az igény – és már nem csak a tantervek szintjén –, hogy a beszéd minőségét javítani lehessen. Ezt az igényt erősíti az, hogy az utóbbi időben egyre gyarapodó számban válik nyilvánvalóvá a tanulóknál a diszlexia, a diszgráfia stb., amelyek a pszicholingvisztikai kutatások eredményei alapján összefüggésben vannak például a beszédhibákkal is. És bár ezek gyógyítása nem egyszerűen beszédtechnikai kérdés, a kevésbé súlyos esetekben a beszéd javításával is enyhíthetők. De az iskolai, sőt a felsőoktatási órákon, speciális foglalkozásokon is jó segítség lehet Wacha Imre ismert retorikus és beszédtanár most napvilágot látott két segédkönyve. A szerzőnek más munkái is szép számban jelentek meg az elmúlt évtizedekben, mind hasonló témában. Itt azonban azokat érdemes elsősorban megemlíteni, amelyek nemcsak a tudomány, hanem a gyakorlat számára is készültek: *A korszerű retorika alapjai* (Wacha 1994), *A szöveg és hangzása* (Wacha 1999), *Igényesen magyarul* (Wacha 2010). Mindegyik használható a gyakorlatban is a beszédképzés javítására, a most megjelent két kötet azonban kifejezetten ezt a célt szolgálja.

A kötetek összefüggenek, amennyiben mindkettő beszédtechnikai tudnivalókat és gyakorlatokat tartalmaz, de a tematika megoszlik: az első a beszédtechnika eszközeinek tárgyalása, gyakorlása, a második pedig a szövegértelmezés-szövegmondás rejtelmeibe vezet be, dominánsan szövegek elemzésével.

A *Tiszta beszéd* az első kötet főcíme. A cím sugallja a tartalom lényegét, azt, hogy a hangeszközök használatának szabályairól, lehetőségeiről szól, arról, hogy mi a feltétele annak, hogy beszédünk jól hallható és felfogható legyen.

A szerző bevezetőjében útmutatót ad a könyv használatához, a különböző típusú gyakorlatok elvégzéséhez, ezenkívül hivatkozik elődeinek, elsősorban Montágh Imrének és Hernádi Sándornak azokra a munkáira, amelyeknek gyakorlatait átvette (Montágh 1976, 1978, 1981², 1984², 1985³; Hernádi 1976). Később még tárgyalandó erényei mellett többek között azért is hiánypótló a jelen kiadvány, mert az említett szerzők ilyen tárgyú köteteihez ma már nagyon nehéz hozzáférni. Kiemeli még azokat a gyakorlóanyagokat, amelyeket beszédhibások beszédjavítására ajánl (például Montágh 1976, 1978, 1981², 1984², 1985³; Kanizsai 1961).

Maga a tudásanyag és a gyakorlatok nyolc fejezetet alkotnak, de témájuk alapján nagyobb csoportokba oszthatók: 1. csoport: a légzéstechnika (1. fejezet); 2. csoport: a hangszín(ezet) (2. fejezet), a hangképzés (3., 4. fejezet); 3. csoport: az úgynevezett mondat- és szövegfonetikai eszközök: hangsúlyozás, hangerő (5. fejezet); hanglejtés, hangmagasság, hangfekvés (6. fejezet); a beszédritmus (7. fejezet); 4. csoport: a kiejtési babonák és gondok.

Az egyes nagyobb témák általában a tudnivalók leírásával kezdődnek, majd ezután következnek a gyakorlatok. A légzéstechnika (1. fejezet) témáját a légzés és a légzés módjának a szükséges tömörségű leírása vezeti be. Az olvasó ebből megismerheti a légzőszerveket és a légzéstípusokat. Külön foglalkozik a beszédlégzéssel, ennek fontosságával és technikájával, mindezt ábrákkal szemléltetve. Az az olvasó benyomása, hogy a célszerű leírás és az ábrák alapján az ember akár saját maga is el tudja sajátítani a megfelelő beszédlégzést. Folytatásként az alapul szolgáló beszédlégzésre építve különböző kombinált gyakorlatokat kínál, hiszen a beszédlégzés a gyakorlatban különböző módon valósul majd meg, illetve a légzéstechnika fejlesztéséhez bizonyos kombinációs lehetőségek gyakorlása vezethet el. A cél az, hogy készek legyünk megoldani a gyakorlatban szükségszerűen összetett feladatokat: legyen elég levegőnk, ne kelljen nem szerencsés helyen levegőt vennünk, ezáltal képesek legyünk a lehető legtisztábban és a lehető legjobb hangzásminőségben létrehozni a beszédhangokat, hogy értelmének megfelelően tudjuk tagolni beszédünket stb. Olyan alapozás ez, amelyre az egész beszédtechnika épül. Az elmondottakon kívül a jó légzés még biztonságérzetet is ad, többek között csökkentheti a lámpalázból fakadó kellemetlen „tüneteket”.

A gyakorlatok tanácsokkal, útmutatókkal kezdődnek, és általában egy-egy szöveg elmondásából állnak úgy, hogy első részükben meg van szabva, később a beszélő maga dönti el a szöveg értelmezéséből, hogy mikor vegyen levegőt. A kijelölt szólamhosszúságú (szólam = a mondat hangzásegysége) gyakorlatokban jelek ábrázolják, hol vehető levegő, illetve mi mondható egyben, és mi nem. Közben lábjegyzetben speciális tanácsok olvashatók egy-egy adott elem vagy elemegyüttes kiejtéséhez. Így haladunk az egyenlő hosszúságú és rövid szólamoktól a változó (növekvő) hosszúságú hosszabb, sőt hosszú szólamok felé. Az egyébként mindig érdekes és szép szövegek gyakorlásán át így jutunk el Babits Mihály *Esti kérdéséhez*, az egyetlen mondatból, de különböző szólamokból álló vers lélegzéssel való tagolásához, amelynek megoldása már valóban komoly felkészültséget igényel. Jó néhány gyakorlat segít a szöveg dinamikájának, ritmusának, ritmusváltásainak gyakorlásában is.

Szorosan a légzéstechnikához kapcsolódik a beszédhang színezete, minősége (2. fejezet). Az ideális, a mondandót leginkább közvetítő beszédhang „a telt, az árnyalásra (modulációra) képes beszédhang” (Wacha 2015a: 45), ez egyrészt adottság, másrészt a jó légzéssel megalapozott hangképzés eredménye. Magát a meglévő orgánumot is lehet fejleszteni, de a különböző modulációkat (hangterjedelem, hangerő,

hangmagasság stb.) a kötetben közölt gyakorlatokkal jól ki lehet alakítani. Ezek után kerül sor a beszédhangok képzésének a tárgyalására (3. fejezet). A hangképzésben részt vevő szervek ábrázolása és leírása után a szerző sorra veszi először a magán-, aztán a mássalhangzókat képzési sajátágaikkal együtt. Mindegyik hanghoz olyan hangsorokat (értelmes szavakat) javasol, amelyek segítségével az adott hang már nemcsak önmagában, hanem hangkörnyezetben is hangoztatható. Itt kap tanácsot az olvasó az idegen szavak és nevek kiejtéséhez is. Sort kerít Wacha Imre a gyakori beszédhibák tárgyalására is, mégpedig az általános beszédhibákéra (zárt száju, kásás, mormolt stb. beszéd), majd az egyes hangok nem szabályos ejtésére. Az elmondottakhoz tartozó gyakorló, valamint javító feladatokat az artikulációs gyakorlatok jelentik (4. fejezet). Gyakorolható segítségükkel a széles ejtés, az ajaktorna, a hosszú és a rövid hangok, ezek váltakozása, a vers- és érzelmi ritmus összehangolása, a kritikus mássalhangzók, a magánhangzók, a pontos, gyors ejtés, a pergetés, mindez sokszor nyelvtörőkkel. Ezek a gyakorlatok képezik a tréningben az alapozást, amelynek eredményeként elemeiben elsajátítható az a technikai eszköztár, amely a gyakorlatban aztán a beszédértelmenek megfelelően alkalmazható. Meg kell említeni még, hogy e gyakorlatok végén értékeli Wacha Imre a nyelvjárási színezetű beszédet, amely még ma is sokszor gondot okoz a beszélőinek, pedig a szerző szerint vállalható és mások által elfogadandó egyéni színezetet ad a beszédnek.

A *mondat- és szövegfonetikai eszközök* címmel összefoglalható rész (5., 6., 7. fejezet) már nem annyira az érzékszervvel felfogható, „tisztá”, tehát fizikailag érthető beszéd eszközeit tárgyalja, hanem azokat, amelyeknek funkciója elsősorban az, hogy a beszéd tartalmilag is érthető, tehát értelmezhető legyen. Ennek az eszközei ugyanúgy közismertek, mint a korábban tárgyalt légzés- és artikulációs technikáké, de az összetevők alapos, gyakorlatközpontú tárgyalása, valamint a jól kommentált gyakorlatok itt is biztosítják, hogy a kötet használatával egyenesebb úton jusson el a beszélő saját beszédképességei kiteljesítéséhez. Az itt tárgyalt első eszköz a hangsúly (a szóhangsúly, a szakaszhangsúly, a mondathangsúly és a szöveghangsúly), amely összekapcsolódik a hangerővel, amely a hangsúllyal természetes módon, egyenes arányban változik. A következő a hanglejtés a hangmagassággal és a hangfekvéssel összekapcsolva. Ez a rész ismerteti a hanglejtés alapfogalmait (dallamcsúcs, mélypont; hangfekvés, fekvésváltás, szólam stb.), kapcsolatát a hangsúllyal, az egyes mondatfajták alaphanglejtését, a hanglejtés funkcióit. A továbbiakban a beszédritmust tárgyalja, benne a beszédtempót is, a különféle ritmusfajtákat: az artikulációs ritmust, a mondatnak és összetevőinek a ritmusát, az összetett mondatok ritmusjellemzőit, majd a mondatlanc és a szöveg ritmusát. Nem hagyja ki a gondolati és érzelmi ritmust sem, amelyek a spontán beszédben különösen nagy jelentőségűek. Ebben a nagy részben bőven találhatók szemléltető példák, ám gyakorlatok nincsenek. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a mondat- és szövegfonetikai eszközök a szöveg egészében érvényesülnek csak, ezért gyakorlásukra a következő kötet komplex elemzéseiben kerül sor.

A kötet utolsó (8.) fejezete a kiejtési babonákról és gyakori „hibákról” szól: ezekből majdnem annyi van, mint a nyelvhelyességi babonákból, például: a jelző mindig hangsúlyos, a vesszőnél mindig szünetet kell tartani, a kérdő mondat végén felvisszük a dallamot. Azt, hogy ezek nem teljesen helytálló megállapítások, a könyv részletesen kifejti. A differenciált szemlélet elsajátításához érdemes tehát megszívlelni Wacha Imre tanácsait.

II.

A második kötet címe: *Az értelmes beszéd*. Míg az első kötet alulról fölfelé, rendszerszerűen építkezik (a hangoktól a szövegig), a második kötet kiindulása a szöveg. Keretét az adja, hogy fel kívánja készíteni az olvasót az írott szöveg értelmileg felfogható megszólaltatására. Maga az interpretáció még nem szabad beszéd ugyan, amelyre voltaképpen készülne a kötetek használója, hanem inkább csak eszköz az érthető és értelmes spontánszöveg-mondáshoz. Természetesen olyan helyzetek is vannak, amikor a minőségi interpretáció a cél: ilyenek a felolvasások, a diákok életében a kiejtési versenyek. De a tisztább, értelmesebb szabad beszéd tanulásához is írott szövegek értelmezésén át vezet az út. Több célt is szolgál tehát az, hogy

a szerző először bevezeti az olvasót a szövegértelmezésre való felkészülés módszereibe (1. fejezet), aztán különféle módon építkező szövegek értelmezését mutatja be (2. fejezet), majd különböző műfajú szövegek stílusával és ennek megfelelő „hangosításával” foglalkozik (3. fejezet).

A *Felkészülés a szöveg megszólaltatására* elsősorban azt tartja szem előtt, hogy „[m]inden írott mű megszólaltatásának a kulcsa és legfőbb determinánsa: maga a szöveg, hiszen a szöveg – kísérletek igazolják – többnyire rejtve magában hordozza hangzását is. [...] Ezt a latens hangzást kell megtalálnia a megszólaltatónak, aki a szöveg hordozta üzenetet élőszóval akarja eljuttatni hallgatóihoz. – A megszólaltatás annyira lesz illő a mondanivalóhoz, a szöveghez, annak szerzőjéhez és a szöveg megszólaltatójához, a megszólaltatásnak külső és belső körülményeihez (alkalom, hely, idő) és a partnerekhez, amilyen mértékben a beszélő (a felolvasó) elvégzi a szöveggel és megszólaltatásával kapcsolatos elemző munkát. A megértés pedig annyira lesz hatékony, amennyire értő-értető volt a szöveg megszólaltatása” (Wacha 2015b: 13). Ez a szövegközpontúság Wacha Imre egész munkásságának szervező elve. És ez irányította már akkor is, amikor ez még nem volt természetes. Bármilyen hangzásösszetevővel foglalkozik elméletben, bármilyen részletekbe megy egy szöveg elemzésében, az elemek szerepét a szöveg egészében tartja csak meghatározhatónak.

A *Szövegértelmezések* című részben 16 szöveget elemez a szerző különböző szempontok szerint, de azonos céllal: milyen technikai eszközökkel lehet visszaadni leginkább a szöveg jelentését? Az elemzett esszészövegek általában a Kazinczy-versenyeken hangzottak el, ezért nagyjából azonos terjedelműek, hozzávetőlegesen három perc alatt mondhatók el. Éppen mert innen származnak, elsősorban a Kazinczy-versenyekre készülők, illetve tanáraik számára nyújthatnak hasznos, szakszerű, beszélni tudásuk alapjait is érintő tudást. Ez annál is inkább így van, mivel Wacha Imre immár ötven éve zsűritag ezeken a versenyeken, tehát a kezdetektől fogva kellő tapasztalattal rendelkezik arról, mi az, amit a mindenkori zsűri elvár a versenyzőktől.

Marx Györgynek a *Vár a Tau Ceti* népe című szövegében a szerkezeti tagoltságot, a tételmondatok és a mondatlánc egyéb elemeit, illetve más megközelítés szerint a logikai felépítést, a „vázlatot” vizsgálja a szerző, Bálint György egy szövegében pedig a kulcsszavakat és a szöveg gerincét jelző mondatok szerepét mutatja be. A szövegmondatok láncszerű kapcsolódását egy Laziczius Gyula-szövegben szemlélhetjük, Pázmány Péter egyik szövegében és a korábbi Marx György-szövegben pedig a láncszerűség variációit. Déry Tibor, Pilinszky János és Szilágyi Domokos egy-egy részlete arra példa, hogy a szövegnek nemcsak az eddig elemzett szövegekre jellemző szerkezete lehet, hanem például szöveghálós is, mint ezeké a szövegeké. Nem tételmondat és szöveggerinc, hanem inkább a motívumok által alkotott szövegháló alkotja itt a szöveg vázát. Pilinszky-nél és Szilágyi Domokosnál a háló csomópontjaiban inkább többször visszatérő kulcsszavak állnak. A Ravasz László-szöveg sajátos építkezését pedig az adja, hogy a bekezdések első mondatai az előző bekezdés gondolatsorának a folytatásai, szinte teljesen megfelelnek Daneš lineáris témafejlődésének (Daneš 1982), csak szövegszinten:

[...] lesz-e még magyar nemzet [...]

A nemzeti kérdés lét kérdése [...]

A nemzeti lét kérdése erkölcsi kérdés. [...]

Az erkölcsi kérdés Isten-kérdés. [...]

Az Isten-kérdés a Krisztus-kérdés. [...]

Ez a fajta retorikus szerkesztés természetesen másféle tolmácsolást igényel, mint a korábban említett szövegek.

Hoz példát a szerző a hiányos szövegek elemzésére és tolmácsolására, mégpedig Sánta Ferencről *A nyelvőről iskolásoknak* címűt. De talán az a legtanulságosabb az elemzések közül, amikor a jó szöveg legfontosabb ismérveinek illusztrálására Korzenszky Richárd vallomását elemzi. A jó, hallás után befogadható szöveg ismérvei a klasszikus retorika szerint az egység, a haladás, az arányosság, a jó erő (a dinamika) és a jó hangzás, és ebben a szövegben mindezek jól követhetők: a szöveg kizárólag a témához tartozó kérdésekről szól, a

felvetett kérdés kimondásától eljut a lehetséges megoldásig, az egyes részkérdésekkel súlyuknak megfelelő terjedelemben foglalkozik, a szövegben a felvetett jelenségek a könnyedebbektől haladnak a súlyosabbak felé, végül gördülékenyen, lendületesen mondhatók. Ez a szöveg arra is példa, hogy érdemes hasonló szerkezetű, jól mondható versenyszövegeket választani. A további szövegelemzések a jó és gondolkodó értelmezésre, a szövegen kívüli háttérismeretek, a kulturális háttér ismeretének fontosságára hívják fel a figyelmet.

Az elemzéseknek eddig felsorolt, természetesen csak kivonatolt jellemzői mellett nagy segítséget nyújt a könyv használóinak, hogy a szövegek nagy részét a *Beszélni nehéz* műsorok jelölésrendszerével látja el a javasolt hangoztatás érzékeltetésére, a jelek jelentése a kötetek elején megtalálható. A közoktatásban általában jól ismert módszer a legtöbb magyar szakos tanárnak nem lesz idegen, de elsajátíthatatlan semmiképpen sem.

A második kötet utolsó fejezete a *Műfajok – stílusgyakorlatok* címet viseli. Az eddigiek ismeretében az olvasó-használó számára ez már csak ráadás, ajándék kirándulás az eddigiekhez hasonlóan érdekes vagy azoknál sokszor még érdekesebb területekre. Különböző műfajú, illetve szövegtípusú szövegek hangosításának sajátos finomságait mutatja be: a leírásokét, a tudományos szövegekét, különösen azokét, amelyeket nem elmondásra, hanem olvasásra szántak. Ezek a szövegek – a későbbiekben említendőkkkel együtt – már nem versenyszövegnek valók, felolvasásukra azonban szükség lehet. A sokszor nagyon hosszú, nagyon bonyolult mondat szerkezetek tolmácsolásának nehézségeit segítenek legyőzni az elemzések-értelmezések. Kapunk példának tudománynépszerűsítő szövegeket, érzelmeket is tükröző esszéket, publicisztikai szövegeket, politikai szónoklatot, de kitér a szerző a szépirodalmi elbeszélés és vers elmondásának a kérdéseire és még a spontán beszédre is. A „kirándulás” tehát változatos területeket jár be, már természetesen kevesebb elmélyedéssel, mint a korábbi értelmezések esetében, de felvillantja azt a gazdagságot, amelyet az egyes kommunikációs helyzetek jelenthetnek. Ez a fejezet a további lehetőségek felé való nyitás, azok figyelmének irányítására szolgálhat, akik különösen érdeklődnek a beszéd, a beszélés további lehetőségei iránt is.

Wacha Imre gyakorlatközpontú két kötete tudományos megalapozottsággal ad hasznos gyakorlati tanácsokat és gyakorlási lehetőségeket. Bőséges irodalommal szolgál, és gyakorlati műveket is felvesz a kötetek végén található irodalomjegyzékbe. A könyvek szerkezete áttekinthető, különösen a részletes tartalomjegyzékek segítségével. Használható az oktatásban, különösen a beszédversenyekre való felkészülésben tanári közreműködéssel, de a diákok önállóan is gyakorolhatnak a segítségével. A pedagógusképzésben is ajánlható használatuk, hiszen hasonló mélységű beszédtechnikai gyakorlókönyv jelenleg nincs a piacon.

Irodalom

- Daneš, Frantisek 1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa. *Tanulmányok* 15. füzet. Újvidék.
- Hernádi Sándor 1977. *Beszédművelés*. Főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kanizsai Dezső 1961. *A beszédhibák javítása*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Montágh Imre 1976, 1976, 1978, 1981², 1984². *Tiszta beszéd*. Beszédtechnikai gyakorlatok. Népművelési Propaganda Iroda. Budapest.
- Montágh Imre 1985³. *Tiszta beszéd. Beszédtechnikai gyakorlatok*. Múzsák Közművelődési Kiadó. Budapest.
- Wacha Imre 1994. *A korszerű retorika alapjai*. Szemimpex Kiadó. Budapest.
- Wacha Imre 1999. *A szöveg és hangzása*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.
- Wacha Imre 2010. *Igényesen magyarul. A helyes kiejtés kézikönyve*. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Wacha Imre 2015a. *A tiszta beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal I.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Wacha Imre 2015b. *Az értelmes beszéd. Beszédtechnika. Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal II.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Eőry, Vilma: For intelligible and intelligent speech

Az írás szerzőjéről

Eőry Vilma

Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Magyarország

eoryvilma[kukac]gmail.com